

זוטות

דניאל שפרבר*

1. איזמל בעל קרניים
במשנת חולין ב, ג שנינו:

היה שוחט והתיז שני ראשים בבת אחת, אם יש בסכין מלא צואר אחד כשרה.
במה דברים אמורים? בזמן שהולך ולא הביא, או הביא ולא הולך. אבל אם
הולך והביא, אפילו כל שהוא, אפילו באיזמל, כשרה וגו'.

ובזה דנה הגמרא, שם לא ע"א: "אמר רב מנשה: באיזמל שאין לו קרניים". וכתב על
כך רש"י, וז"ל:

דרגילין היו לעשות כמין קרניים לאיזמלין לנוי על גביהן. ומטין לצד ראשון,
ומתוך שהוא קטן מאד הוא נשמט מן הצואר. וכשהוא מולך ומביא יש לחוש
שמה יחלידו הסימנים או ינקבו אותן הקרניים.

ונשאלתי למהות האיזמל בעל הקרניים. ונראה לי כי כך יש להבינו:

מלת איזמל היא מן המקור היווני $\sigma\mu\lambda\eta$ (= scalprum בלטינית), כפי
שכבר ציינו בעלי המילונים.¹ מילת $\sigma\mu\lambda\eta$ היא מונח כללי המתייחס לכל
מיני סכינים, כגון זה של הסנדלר, וזה של הפסל, ואף של הזומר גפנים.²

איור 1

והנה על צורתו של אותו כלי זמירת גפנים ניתן ללמוד מספרו של ווייט
K. D. White, *Agricultural Implements of the Roman*
World, קיימברידג' (1967), עמ' 93, תמונה 69 (ושם עמ' 94 תמונה
70), ששם רואים "איזמל שיש לו קרניים", הפסול לשחיטה, כי "יש
(בו) חשש שמא יחלידו הסימנים או ינקבו אותן הקרניים" [ראה איור 1].

* נשיא המכון הגבוה לתורה שבאוניברסיטת בר-אילן.

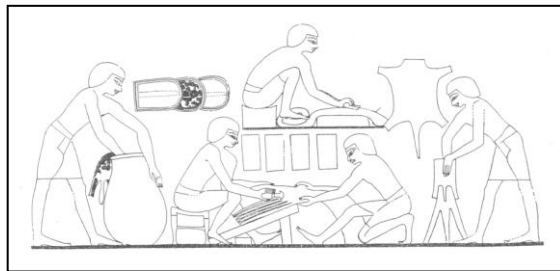
¹ ראה S. Krauss, *Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud Midrasch und Targum*, ח"ב, ברלין 1899 (ד"צ הילדסהיים 1964), עמ' 28.

² A vinedresser's pruning-knife, ראה Liddell, Scott & Jones, *A Greek-English Lexicon*, עמ' 1619, בסוף ערך $\sigma\mu\lambda\alpha\ \rho\iota\omicron\nu$, שם ההפניה היא ל-*Geoponica* 5.35.1.

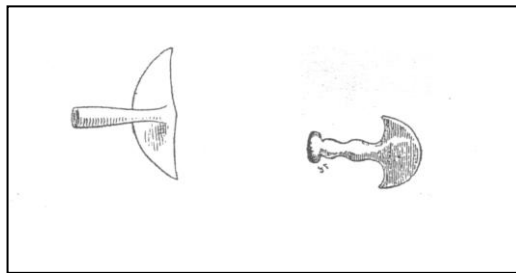
והנה באור זרוע הלכות שחיטה סי' שע"ו מובא בשם הערוך (וליתא לפנינו בערוך):

דהאי איזמל יש לו קרנים באמצעיתו, כעין סכינים שגוררים בהן קלפים, ויש להם קרנים שלא יחתוך טפי ממה שהוא רוצה. אבל לא כעין איזמל שלנו שלפעמים נשמט למטרה ונוקב בקרנותיו. ויש לחוש, וכן כתב מורי רבינו אבי העזרי זצ"ל בשם ר"ח זצ"ל.

ידוע שלמעבדי עורות היו סוגי סכינים מיוחדים, כפי שציין ווטרר (J.W. Waterer) במאמרו *Leatherwork*, עמ' 182: *Special edge-tool*.³ ובפרקו *Leather*, בספר *A History of Technology*, עמ' 150,⁴ הובאה תמונה של מעבדי עורות מצרים, ורואים בה סוג של איזמל בעל קרניים (למטה במרכז) [איור מס' 2]. אמנם היא מקברו של *Tekhmire*, *Thebes*, משנת 1450 לפנה"ס בערך, ואולם צורתו זו של איזמל מעבדי עורות כמעט שלא נשתנתה במשך הזרות, וגם בתקופה הרומית השתמשו באיזמלים דומים לזה שהבאנו לעיל, וניתן לראותם כבעלי קרניים [ראה איור מס' 3].⁵

איור 2

איור 3

³ בספר *Roman Crafts*, בעריכת J. Strong & D. Brown, לונדון 1976.

⁴ בעריכת C. Singer, E.J. Holmyard, A.R. Hall, T.I. Williams, אוקספורד 1956.

⁵ תמונות אלה הן על פי ספרם הגדול של [DS=] Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*, א-ב, פריז 1887, עמ' 1506, ב, 1507, א, תמונות 1947, 1949. וראה בספרו של W.M. Flinders Petrie, *Tools and Weapons*, לונדון 1917, עמ' 50, ותמונות בטבלאות LXXI, מס. 4-1, LXIII, מס' 49.

צורה אחרת של איזמל של סנדלר מצויה אף היא באיור מס' 4.⁶ גם בו יש לראות בעל קרניים הפוסל לשחיטה.

איור 4

אמנם איני יודע אם אלה הצורות שלהן התכוונו רש"י ור"ח, אולם, ככל הנראה, לאותן צורות שהיו מצויות בתקופת התלמוד ודומותיהן התכוון רב מנשה בסוגיה דידן.

2. קפליטין
במשנה כתובות ז, ו שנינו:

ואלו יוצאות שלא בכתובה: העוברת על דת משה ויהודית. ואיזו דת משה...
ואיזו דת יהודית? יוצאה וראשה פרוע... וכו'.⁷

ובבלי שם עב ע"ב: "אמר ר' יוחנן: קלתה⁸ אין בה משום פרוע ראש". ופירש רש"י: "קלתה: סל שיש מלמטה בית קבול להולמו בראשו ובית קבול מלמעלה לתת בה פלך ופשתן".⁹

⁶ DS ד/ב, פריז 1911, עמ' 1570 ב, בתמונה 6688 (Coupe du Musée Britanique).
⁷ על פריעת ראש האישה ראה ש' קרויס, קדמוניות התלמוד, ב/ב, תל אביב תש"ה, עמ' 274-278, 294-295.

⁸ קלתה היא מ-κάλαθος – סל מסוג מסוים (calathus בלטינית). טרם מצאתי שימוש זה כסל לשער הראש בספרות הקלאסית, ואולם שם הפועל κάλαθος מתפרש to furnish a pillow with a capital E.A. Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, קיימברידג', מסצ'וסטס ולייפציג 1914, עמ' 620, בערכו. ומציין מלאלאס (Malalas), בערך 690 לספירה), 339:6. עוד מצאנו SEG 36:1260 (כתובת קבורה מסוף המאה השנייה לספירה). (καλάθου μετ' ἡμῶν τὸ ταίον – הקלתה – *Greek*— as a symbol of wifely virtue, *English Lexicon – Revised Supplement* ו-P.G.W. Glare ו-A.A. Thompson, בעריכת).

וממשיכה הסוגיה:

הוי בה ר' זירא: היכא? אילימא בשוק? דת יהודית היא. ואלא בחדר? אם כן לא הנחת בת אברהם אבינו שיושבת תחת בעלה! אמר אביי, ואיתימא רב כהנא: מחצר לחצר ודרך מבוי. ומוסיף רש"י: ודרך מבוי: דלא שכיחי רבים.

ואילו בירושלמי שם, ל"א סוף ע"ב, איתא:

ר' חיייה בשם ר' יוחנן: היוצאה בקפליטין שלה אין בה משום ראש פרוע. הדא דתימא לחצר. אבל למבוי יש בה משום יוצאה וראשה פרוע.

מהו קפליטין? האם הוא זהה לקלתה? בעל פני משה על אתר פירש: "היא המטפחת שעל ראשה, אין בה משום ראש פרוע" וגו'. ובקרבן העדה שם כתב: "שם בגד

אוקספורד 1996, עמ' 164 בערכו. המשמעות הרגילה של סל נפוצה בספרות חז"ל. ראה ב- *Lehnwörter* של קרויס, עמ' 550, אב, ערך קלתה, ולפיו קלתה היא מעין רשת לשערות בצורת סל, כפי שמוסבר במשנת ביכורים ג, ח, ששם מדובר בקלתות של כסף, זהב וכו'. וראה בספרו של קרום (A.T.)

Roman Clothing and Fashion, אנגליה 1988, עמ' 104:

Hairnets made out of gold were sometimes worn by the rich during the first century AD, although as hairstyles grew more complicated, hairnets went out of fashion. According to a biographer of Severus Alexander, hairnets were also known in the early third century, when the Emperor includes one in a list. "the women of the imperial household should be content with one hairnet, a pair of earrings, a necklace of pearls, a diadem to wear while sacrificing, a single mantle ornamented with gold, and one robe with a decorated border, not to contain more than six ounces of gold" (SHA, Sevarus Alexander, 41.1). However, as the *Scriptores Historia Angustae* was written in the late third or fourth century, when hairnets worn over the wide plait may have come back into use, this may be an anachronism.

וראה תמונה מס' 2 ואצל שמואל וזאב ספראי במשנת ארץ ישראל מסכת שבת ח"א, ירושלים תשס"ט, עמ' 210.

לבריור מהות הקלתה לפי הסברו של רש"י ראה, לדוגמה, בספרה של ברוק (Iris ⁹ *Western European Costume*, לונדון, טורונטו, בומביי וסידני 1939, ח"א, עמ' 21 [ראה איור מס' 1]; C. Wooliscroft Rhead, *Chats on Costume*, לונדון 1906, עמ' 211-212:

The Golden net-coul (crestine, creton, crespine, crespinete), worn either with or without the wimple [=neck-cloth] and veil... lasted, in its varying forms, well into the sixteenth century. It either enclosed the hair within a bag or pouch, or assumed the form of a netted cap.

עוד יש להעיר על מה שכתבה קנינגטון (Phyllis Cunnington), בספרה *Costume in Pictures*, לונדון וניו-יורק 1964, עמ' 13:

After 1100 the hair, hitherto concealed, might be worn in two long plaits sometimes in silk sheaths.

שמניחין על הראש" וגו'. סתמו ולא פירשו איזה מין בגד או מטפחת הוא, ואם מכסה הוא את כל השער אם לאו.
קאהוט כתב בערוך השלם, ח"ז, עמ' 165א, ערך קפליטין:

מלשון רומי אמצעי Perrücke, capillatura, capillitium. דהיינו פאה נכרית. וכן דעתם של יסטרוב במילונו עמ' 1402ב, בערך קפליטין, וכן לוי, ח"ד עמ' 355ב (יש להוסיף כי הסיומת ין היא על פי הצורה המיונת -iov-, -iv, השווה ל-ium הלטינית. ומצינו מלה לטינית קרובה ל-capillus בצורתה המיונת [ἀπὸ τοῦ] καπῆ, כמובא במילונו של Sergio Daris, Il Lessico Latino nel Greco D'Egitto, מהדורה שנייה, ברצלונה 1991, עמ' 49).
ונכאן שאישה היוצאת במבוי בפאה נוכרית או מטפחת שעל ראשה דינה כיוצאה וראשה פרוע. אתמהא!

וראה בספר "עלי תמר" לר' ישכר תמר, נשים, ישראל תשמ"ב, קנ"א, שהביא את המאירי שכתב שקפליט היא קלתה שנזכרה בבבלי, והוא כעין כובע. עוד מסביר הוא שם:

קלתה היא כמו כיפה שרוב שטח הראש מכוסה, אבל נשאר השער גלוי מסביביו, ומהאי טעמא אין זה בכלל יוצאה וראשה פרוע, אלא שהיא דת יהודית ממנהג צניעות של בנות ישראל, ולכן בחצר אוקמוה על ד"ת ולא נהגו הנשים איסור בזה לדעת הירושלמי.

ואשר לפירושו האטימולוגי של קאהוט ושאר בעלי המילונים, אכן מילה לטינית זו מובאת במילונים ללטינית מימי הביניים, ומילת capillitium מבוארת כזהה למילת capillatura, שפירושה פאה נכרית.¹⁰ אמנם משמעות זו מאוחרת למדיי, אולם כפי שהראינו כמה פעמים, יש מילים שמשמעויותיהן מופיעות בספרות הלטינית בתקופה מאוחרת, אבל הן כבר מופיעות במשמעות זו בספרות חז"ל.

המובן המצוי בספרות הרומית למילה זו הוא a head of hair, כפי שמצינו אצל Apuleius (נולד בסביבות 123 לספירה) בספרו *Metamorphoses*, כ, ב.¹¹ דא עקא, אם המשמעות בדברי ר' יוחנן בירושלמי היא "שער הראש", כיצד יוכל הוא לומר שאין בכך משום פרוע ראש? ומאידך גיסא, אם משמעותה של מילה זו שם בירושלמי היא פאה נכרית, למה אסור לצאת בה במבוי? והנה בשו"ע, או"ח ע"ה, נאמר:

¹⁰ ראה ב-*Glossarium Latinitatis* של C. du Fresne Du Cange, פרנקפורט א' מיין 1710, ח"א, עמ' 878, ערך hodie dicimus, Perruque, Capillatura וב-*Lexicon Manuele ad Scriptores mediae et Infimae Latinitatis* מאת W.H. Maigne D'Arnis בהוצאת M. Migne, פריז 1890, עמ' 2419: Capillitium... capillatura = faux cheveux, perruque.

¹¹ ראה *Oxford Latin Dictionary*, אוקספורד 1968, עמ' 269 ב.

שער של אשה שדרכה לכסות אסור לקרות כנגדו אבל בתולות שדרכך לילך פרועות הראש מותר. הגה: והוא הדין השערות של נשים שרגילין לצאת מחוץ לצמתן, וכל שכן שער נכרית, אפילו דרכה לכסות.

והעיר על זה המגן אברהם (ס"ק ה):

וכל שכן שער נכרית וכו'. כצ"ל, וכן הוא בשו"ע דפוס ויניציאה וכך כתב בשלטי גבורים [שבת כט ע"א אות א] דמותר לכתחילה כדאיתא במשנה פ"ו דשבת [סד ע"א] יוצאה האשה בחוטי שער וכו', דלא כבאר שבע [סי' יח] עליו והאריך בסוף ספרו [באר מים חיים סי' ג] בדברים דחויים, עסי' ש"ג ס"ד.

ואולם למרות הדברים הקשים שכתב המגן אברהם על הבאר שבע העירו המהדירים של שלחן ערוך, מהדורת מכון ירושלים (ירושלים תשנ"ד), שם עמ' עג (באוצר מפרשים אות א):

נ"ב, המעיין בספר באר שבע בפנים יראה כי סוף דבריו נכונים, והמה בשם הגאון מו"ה יהודה קאצינעלינבויגן, והוא הוסיף ראייה מנדרים דף מח ע"ב גבי שחורי ראש. וכן העלה מהר"י יעב"ץ [שאילת יעב"ץ] ח"א סי' ט' וחלק ב' סימן ז' ח' לאסור, וכתב האי דנזיר דף כח ע"ב מיירי בחצירה וביתה ולא ברשות הרבים, והאי ביוצאה אשה בחוטי שער היינו שלא במקום שער כגון בפדחתה ואחוריה דהוי בשאר תכשיטין. אבל פאה נכרית לא עדיף מקלתה דאסור כדאיתא בפרק המדיר [כתובות שם] (חתם סופר).

ועוד העיר בעל עטרת זקנים לר' מנחם מנדל אוירבך, שם, אות ג':

וכל שכן פאה נכרית כו': כל זה כתב רמ"א על פי הגה באלפסי פרק במה האשה [שלטי הגבורים שבת כט ע"א, אות א'] פסק על פי זה בסי' ש"ג [דרכי משה ד"ה ויוצאות] שלא אמרו חז"ל שער באשה ערוה אלא דווקא שערות הדבוקות לבשרה ממש. אבל שנחתכו אין בהן משום שער באשה ערוה וגם לא משום פרועות ראש. ויש אומרים אפילו פאה נכרית אסור משום פריעת הראש ושער באשה ערוה, דמה ששנינו היתר לצאת בפאה נכרית בכלי גמרא מיירי דווקא מכסה תחת השבכה (באר שבע סי' יח בשם א"ז מהרר"י פאדוה). לפי זה אסור לקרות קריאת שמע כנגד פאה נכריות. ואף דברי בעל הגה מהרמ"א כן שמתיר בפאה נכריות, אבל שער של עצמה אף אחר שנחתכו וחברה בראשה כדי שתהא נראת בעלת שער אסור לקרות קריאת שמע (מהררמ"י לבוש סעי' ב). ובדרכי משה סי' ש"ג [שם] כתוב מהרמ"א בהדיא ומותר לאשה נשואה לגלות פאה נכריות שלה, לא שנא עשוי משערותיה או משער חברתה וכו', ועל כן כתב הגה סתם, אם כן חולק מהררמ"י בזה על בעל הגהה, ע"כ.

הווי אומר שאין זה פשוט כל כך שאישה תוכל לצאת בפאה נכרית, וכפי משמע דברי ר' יוחנן בירושלמי דלעיל, אם אכן פירושו של קפליטין הוא פאה נכרית. אולם עלינו לשאול את עצמנו כיצד נראו הפאות הנכריות בימי ר' יוחנן, דהיינו בתקופה הרומית. האם הן כיסו את כל השער או רק את חלקו? ומה היחס בין הקלתה שבמאמרו של ר' יוחנן בבבלי לקפליטין שבמאמרו של אותו אמורא בירושלמי?

והנה מן המקורות הלטיניים מתברר שהפאה הנכרית – *capillamentum*, הייתה לראשונה מעין כובע מפרווה של חיות שהיו לובשים על הראש, בעיקר לכסות קרקפת קירחת, ולאחר זמן נהפך לתוספת לייפות את התסרוקת של נשים מן המעמד הגבוה.¹² פאות אלה לא תמיד כיסו את כל השער, ולפעמים ניתן היה לראות את השער הטבעי שמתחת לפאה.¹³ בזה דומה הקפליטין לקלתה שאף היא אינה מסתירה את כל השער אלא משאירה חלק ממנו מגולה. ואם כן, יתחדש לנו שרק פאה כזאת אשר מגלה שערות מסוימות היא אשר אסורה במבוי, ואילו זו המוכרת בימינו, שבדרך כלל מכסה את כל השער – אם אכן יש שער, אינה הנדונה אצל ר' יוחנן, וניתן יהיה לצאת בה לרשות הרבים.

ונראה שכך יש לפרש את אשר מצינו בירושלמי שבת, ראש פרק ו, ז, ראש ע"ד: "רב הונא הורי לאיתתיה דריש גלותא מיתן ליברא דדהבא על קפלותה (נ"א: קפליטה)".¹⁴ כלומר הורה רב הונא שאשתו של ריש גלותא תכסה לגמרי את הפאה שלה, שהשאירה ככל הנראה מקצת שיערה מגולה, בכובע לְךָ מהודר המרוקם ברקמת זהב או משהו מעין זה המתאים לאישה במעמדה המכובד, וכך תוכל לצאת בחופשיות לרשות הרבים.¹⁵

3. "להבטיח [בימון] גם זבולון"

במנהגי ישראל, ח"ב, ירושלים תשנ"א, עמ' ר"ד-ר"ט, דנתי במנהג לתקוע בחודש אלול, והראיתי שמקור התקיעה בר"ח אלול הוא פרקי דר' אליעזר פרק מ"ה, דהיינו

¹² DS ב/ב, עמ' 1452:

Elles furent ensuite adoptées presque généralement par les femmes de haute condition, pour embellir l'edifice de leur cheveure. (Böttiger, Sabina, I, p. 141)

המקורות בספרות בלטינית מצוינים שם.

¹³ שם עמ' 1453:

La coiffure lourde et sans grâce de cette tête est une perruque, laissant voir des mèches de cheveux qui sortent de dessous.

¹⁴ ש' ליברמן, הירושלמי כפשוטו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 100, שהביא גרסה: קיבליתא. וראה ערוך, ערך לבד, עה"ש ח"ב. עמ' 7א, ומה שפירש שם. וראה ב-*Lehnwörter* של קרויס, ח"ב, עמ' 560, ערך פקילותה, ובספר *Talmudische Archäologie* ח"א, לייפציג 1920, עמ' 636, הערה 773. ואין הדברים נראים לי.

¹⁵ ידועה לי היטב המחלוקת הגדולה סביב עצם ההיתר לאשת איש ללבוש פאה ברשות הרבים, ורבו דעותיהם של האוסרים. יש על זה ספרות ענפה, ואין כאן המקום לציינה. ואולם ליקוט מקיף של דעות אלה ימצא המעיין בספר הכתר והכבוד לחי העולמים (מאת "חבורת אברכים"), ירושלים תשס"ד, ואכמ"ל.

מנהג ארץ-ישראלי, ואילו התקיעות שבשאר ימי אלול אף הן ממקור ארץ-ישראלי בערך מאותם ימים, שהרי מצאנו אותן בפיוט קידוש ירחים לר' פנחס:¹⁶

טעם תיקע בו יובילון
יליץ יושרם לבל יזחילון
[אלול]/כל שלושים ביבוב יגילון
להבטיח [בימו] גם זבולון.

נתמקד בשורה האחרונה. אליצור (בהערה 12 שם) כותבת:

על פי ברכת יעקב בבראשית מט יג, "זבולון לחוף ימים ישכן", ובשוליים תוקן הנוסח (בדומה לאחת המקבילות) ל"לשמחי בשמחת זבולון", על שום שנאמר בו בדברים לג, יח, "שמח זבולון בצאתך".

שבט זבולון מופיע כאן מכיוון שבפיוט זה כל חודש משנים עשר החודשים הוא כנגד אחד משבטי ישראל, ותורו של זבולון הוא בחודש אלול לפי סדר השבטים, אחר שחודש אב הוא חודשו של יששכר. ואולם דומני שיש בשורה זו גם רובד אסוציאטיבי נוסף. כדי לבאר את הדברים יש להקדים ולומר שבימי קדם מלחים לא היו מפליגים לים התיכון במשך כל ימות השנה. בבראשית רבה ו, ה, עמ' 44-45,¹⁷ איתא:

ר' יצחק בר מריון אמר: אף הפרשת הים הגדול – "כה אמר ה' הנותן בים דרך" (ישעיה מג, טז), מעצרת עד החג. "ובמים עזים נתיבה" (שם), מן החג עד חנוכה... וכו'.

מקורות רומיים נותנים כמעט בדיוק אותה עצה. וגטיוס (Vegetius), שחי במאה הרביעית והחמישית לספירה, כותב שעונת ההפלגות היא מ-27 במאי ועד 14 בספטמבר, ובשעת הדחק ניתן להפליג מ-10 במרס ועד 10 בנובמבר,¹⁸ ואילו ב-*Codex Theodosianus* ("ג, ט, ג) משנת 380 לספירה נאמר במפורש שמנובמבר ועד אפריל אין הפלגות בים.

כך נוכל אף להבין את אשר שנינו במשנה כתובות ה, ו, שעונת הספנים היא "אחת לשישה חודשים, דברי ר' אליעזר", שכן לפעמים נקלע המלח מחוץ לארץ כל תקופת "הים הסגור" (*mare clausum*), ועל כן לא יכול היה לקיים את חובותיו כלפי אשתו

¹⁶ שם (עמ' רז הערה 14). הבאתי את המקור ממהדורת א' מרמורשטיין, הצופה לחכמת ישראל ו, תרפ"א, עמ' 244, וראה עתה במהדורתה של שולמית אליצור, פיוטי רבי פנחס הכהן, ירושלים תשס"ד, עמ' 703, והערותיה שם. וראה גם דיון בעמ' 223, ששם היא הפנתה את תשומת לבנו לקדושתא לר"ח אלול של לעזר החזון (שזמנו אינו ידוע, אבל ככל הנראה הוא שייך לאותה תקופה, סביב המאה השמינית לספירה), שהביא ע' פליישר במאמרו "קדושתאות י"ח חדשים ולחנוכה מאת לעזר החזון", קובץ על יד, י"ט (תשמ"מ), עמ' 70 ואילך. שם אנו קוראים: וביום אחד בשישי [פ' אלול] בתקע אתחילה.

¹⁷ מקבילות ירושלמי שבת ב, ו, ה ע"ב, ובילקוט מכירי לישעיה מג, טז, עמ' 142; קהלת רבה לקהלת ג, ב (מקבילה חלקית).

¹⁸ Epitoma rei militaris 4.39, מהדורת Lang, לייפציג 1885.

אלא לאחר חודשים הרבה. גם בתקופה שהים היה "פתוח" היו חודשים מסוכנים וכאלה שהיו מסוכנים פחות. החודש הקשה מכולם היה חודש אוגוסט, וכך כתב א' סמפל (E. Semple) בספרו *The Geography of the Mediterranean Region*, ניו יורק 1931, עמ' 580:

In August they [i.e. the winds] attain such violence that sailing vessels for weeks at a time cannot beat against them but have to tie up behind islands.¹⁹

והנה זבולון, השוכן לחוף ימים ועוסק בסחר ימי, בוודאי מודאג בחודש אלול, שהוא מקביל בחלקו לחודש אוגוסט, מן הסכנות האורבות לו בתקופה זו ומתפלל שבזכות התקיעות שתוקעים בחודש זה יובטח לו שיצא בשלום מהפלגותיו בים. וזה פשר דברי הפייטן שם:

אלול כל שלושים ביבוב יגילון
להבטיח בימו גם זבולון.

אבל המעתיקים, מתוך שלא ידעו את הרקע לשורות אלה וממילא לא הבינו את הרמז שבהן, תיקנו את הנוסח כפי שתיקנו.

4. אמת המים שחוזרים אחורה

בשנת 1938 פרסם החכם משה גסטר מאמר שכותרתו *Some Ancient Oriental Folklore* בכתב העת *Folk-Lore*, שיצא בלונדון (עמ' 335-375). שם, בעמ' 340, כתב:

That rivers that run backwards as the outward sign of a miracle is an idea familiar to classical students from that beautiful chorus in the *Medea* of Euripides (410-411):

Back flow the streams on the ever-running river, Life, Life is changed, and the laws of it are o'ertrod.

הוא גם הפנה את תשומת הלב למשורר הרומאי טיבולוס (Tibullus) (1.2.44) (Paese ad Cicero, Div.) *On Divination* במשאו (Cicero) (597a). הוא מציע השערה שמא מקורו של מוטיב זה במזרח התיכון, ומציין לתהלים קיד, ב: "הים ראה וינס הירדן יס' ב לאחור".

לא באנו כאן אלא להוסיף עוד מקור למוטיב הנ"ל בסוגיה המפורסמת של תנורו של עכנאי (בבא מציעא נט ע"ב), ששם כידוע מסופר שר' אליעזר אמר לחכמים: "אם הלכה כמותי אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם". זה היה אחד משלושת

¹⁹ וראה בספרו של קסון (Lionel Casson), *Ships and Seamanship in the Ancient World*, מהדורה שנייה, ניו-ג'רסי 1972, עמ' 270-273, ובספרי *Nautica Talmudica*, רמת-גן וליידן 1986, עמ' 101-99.

האותות שעשה ר' אליעזר כדי להוכיח את שיטתו, אלא שחכמים ענו ואמרו לו: "אין מביאין ראיה מאמת המים".

5. קורות הבית

באיכה רבא, א, מהדורת באבער, עמ' 54-55 (ובמקבילות שצוינו שם, הערה קמז), מסופר:

חד בר נש אתא גבי ר' עקיבא. א"ל: אתחמי לי בחלמי: סוק לקפודקיא ואת משכח פועלא דאבוך. א"ל: וסליק אבוך לקפודקיא מן יומי? [א"ל: לא]. א"ל: קום זיל מני כשורה, דריש עשרה ואת משכח פועלא דאבוך. מן הן יליף ליה ר' עקיבא? קפא כשורה דיקא עשרה.

ראה הערותיו של באבער שם, ודבריו של אלבק, בבראשית רבא סה יב, עמ' 785, וכו'.

כהערה צדדית ברצוני להפנות תשומת לב למה שמוכא בספרו של ת'ורפ (Benjamin Thorpe), *Northern Mythology*, לונדון 1852, ח"ב עמ' 111, מס' 52: Swedish Superstition:

When you sleep for the first time in a house, you should count the beams, then what you dream will come to pass.

והנה מצאתי את אותה האמונה בספרו של פוגל (Edwin Miller Fogel), *Beliefs and Superstitions of the Pennsylvania Germans*, פילדלפיה 1915, עמ' 40:

Zel di balge im haus wuds ershtmol schlofscht un was de selle nacht dramscht waert wor.

ותרגומו: ספור קורות ביתך כאשר אתה ישן בו לראשונה וחלומותיך יתגשמו.

אין ספק בעיניי שאמונה זו מקורה במסורת גרמנית-סקנדינבית קדומה (ראה מבואו של המחבר, עמ' 5 ואילך).

6. מטבעת הפודגרא

נאמר בירושלמי, שבת ו, ה: "יוצאין בסלע שעל הצינית, פודגרה. רבי אחא בר רבי באבר ממל אפילו טס". ובמקבילה שבבבלי, שבת סה ע"א:

מאי צינית? בת ארעא. ומא שנא סלע? אילימא כל מיני דא קושא מעלי ליה, לעבד לה חספא! אלא משום שוכתא, ליעבד לה טסא! אלא משום צורתא, ליעבד לה פולסא! אמר אביי: שמע מינה כולהו מעלין לה.

על קטע זה ראה בספרי *Money and Prices: Roman Palestine 200-400* מהדורה שנייה, ירושלים 1991, עמ' 52, בעניין מונחים נומיסמטיים. פרויס דן בספרו הגדול (בתרגום האנגלי של Fred Rosner) *Biblical and Talmudic Medicine*, ניו יורק 1978, עמ' 168, בצדדים הרפואיים ומעיר:

pain in all limbs, no matter what the cause, was called arthritis, except for pain in the feet, which was called podagra .

הוא מציין את *Aratäus*, *Chronicles* ב, יב, ואת *Coelius Aurelianus*, *Chronicles*, ה, ב.

והנה מצאתי באוסף של אמונות מנברסקה, ארה"ב, שפרסם אריקסון (Eston Everett Ericson) ב-*Folk-Lore* מט, 1938, עמ' 151, מס' 14: A penny in the shoe will cure rheumatism. דומה לזה מה שנמצא בספרו של היאט (Harry Middleton Hyatt) *Folk-Lore from Adams County Illinois*, ניו יורק 1935, עמ' 263, מס' 5539:

Rheumatism will be cured or prevented, if a penny is worn in each shoe.

והשווה שם, עמ' 262, מס' 5330:

To cure rheumatism, put a copper band on the affected place.

טרם הצלחתי לעקוב אחר שורשי אמונה זו, אבל הדמיון אומר דרשני. ולבסוף נעיר כי ישנה אמונה נפוצה באזורים מסוימים בארצות הברית שמזל טוב הוא שכלה תשים מטבע בנעלה בשעת חתונתה: A gold dollar worn in the shoe of the bride brings good luck. ראה בספר *The Frank C. Brown Collection of North Carolina Folklore* בעריכת ווייט (N.I. White), חלק ו', דרהם, צפון קרולינה, 1961, עמ' 656-657, מס' 4821-4820, 4827.

7. שלושת צבעי הזהב בכלי מגורת המשכן²⁰ בקרובה לחנוכה מאת ר' פינחס הכהן שהביאה שולמית אליצור בספרה "פיוטי רבי פינחס הכהן", ירושלים תשס"ד, עמ' 516, קוראים: "המנורה/צהר בשלשה זהבים בדירתך". בהערה שם לשורה 124 היא כותבת:

בשלשה זהבים: מקורו המדרשי נעלם, אך פיוטים מקבילים מבארים את הכוונה. השווה לקרובת ינאי לסדר בהעלותך, מהד' צ"מ רבינוביץ, ב, ראש עמ' 37: 'זהב אחד היה כמראה/ודמיון שלשה זהבים היה נראה//חרוץ ירוק היה זהב גביעים/אדום לכפתורים לבן לפרחים'. ובדומה בקרובת חנוכה 'זוה

²⁰ תודתי לפרופ' שולמית אליצור שהפנתה את תשומת לבי לעניין זה.

אישור' לר' אלעזר החזון (ע' פליישר, לעזר החזון, (קבץ על יד ט [יט תש"מ] עמ' 112): טכס זהב אחד היה זהבה/יד שלשה זהבים יראו בה... לבן וירוק ואדום זיוה//מראה ירוק היה זהב גביעיה/נוה ואדום היה זהב כפתוריה/סיקר לבן לפרחיה'. וראה הערת ש' ליברמן, חזנות יניי, [סיני ב, תרצ"ט = מחקרים בתורת ארץ ישראל, בעריכת ד' רוזנטל, ירושלים תשנ"א] עמ' רמב (144), ובמבוא, פרק שמיני, סעיף 3ב [עמ' 203-204], והמקור המדרשי הקרוב ביותר הוא, כפי שהעיר כבר זולאי, בתנחומא שמיני ח: 'כיון שהראה לו הקדוש ברוך הוא מעשה המנורה נתקשה בה משה, א"ל הקב"ה, הרי אני עושה אותה לפניך, מה עשה הקדוש ברוך הוא, הראה לו אש לבנה ואש אדומה ואש שחורה אש ירוקה, ועשה מהן את המנורה גביעיה כפתוריה ופרחיה וששת הקנים!'

ואכן, בפיוט של יניי שנזכר בהערה זו נאמר:

מקשה / באה מקשה // בידו נתעקשה / ובה נתקשה
 דבקים לא היתה / מעשת נהיתה // משקל ככר / כסף נכר
 היתה משקדדת / מצדדת ומרדדת // ושמונה עשר טפחים ממדדת
 וארבעים ושנים כלים היו בה // ומשך כלהם היו ממה ובה
 זהב אחד היה כמראה // ודמיון שלשה זהבים היה נראה
 חרוץ ירוק היה זהב גביעים // אדום לכפתורים לבן לפרחים
 טבע גביעים כטכס כוסות // כמראה עשויה ונעשת לעשות
 יד כפתורים כמו תפוחים // ופרחים חמודים / כמו עמודים

ומשמע ממנו שמאחר שמקשה אחת היא וזהב אחד שממנו נעשתה המנורה וכל חלקיה, הרי שלושת הצבעים שבגביעים ובכפתורים ובפרחים היו כאילו מופת, שהרי מעשת מזהב אחד, זהב טהור, לא יוכלו להיות חלקים מוגדרים, דהיינו כלים שונים, מצבעים שונים. והדבר תמוה עוד יותר, שהרי בפיוטו של ר' לעזר החזון הנזכר נאמר במפורש:

לבן וירוק ואדום זיוה
 מראה ירוק היה זהב גביעיה/ נוה ואדום היה זהב כפתוריה
 סיקר לבן לפרחיה/ ערך דבקים אין בכל כליה

ועוד יותר קשה היה לי כאשר למדתי שהצבעים שמוצאים אנו בזהב נוצרו על ידי תערובות של חומרים אחרים. וכך כותב פורבס (R.J. Forbes) בספרו *Metallurgy in Antiquity: A Notebook for Archeologists and Technologists*, לייזן 1950, עמ' 153 (= R.J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, כרך ח', לייזן 1971, עמ' 171):

The alloys of gold and silver present a range of colours varying according to the increasing silver content from reddish yellow through pale yellow to white. For instance the modern alloy of

silver and gold called "electrum" (spec. grav. 12. 5-15. 5; 22-55% of gold) varies from pale yellow to white. By adding copper to a silver-gold alloy containing 10% of silver we get the modern alloy known as "green gold". A gold-silver-copper alloy was known in Antiquity as "Corinthian bronze" (PLINY, Nat. Hist. IX. 139; XXXIV. 5-8; XXXVII. 49). The modern "white gold" is a gold-platinum or a gold-nickel alloy.

ואם כן, שלושת הצבעים הללו שבכלים לא יוכלו להיות "מזהב טהור", ואילו בשמות כ"ה לא נאמר במפורש "ועשית מנורת זהב טהור מקשה תעשה המנורה". וכן הוא שוב שם, לז, יז: "ויעש את המנורה זהב טהור מקשה עשה את המנורה".
ואולם בברייתא דמלאכת המשכן, פרק ט, מהדורת מאיר איש שלום, וינה תרס"ח, עמ' 60-61, איתא:

מנורה שעשה משה במדבר היתה באה משל זהב וטעונה מקשה וטעונה גביעים כפתורים ופרחים, שנאמר, "ועשית מנרת זה טהור מקשה תיעשה המנורה ירכה וקנה גביעיה כפתריה ופרחיה ממנה יהיו" (שמות כה, לא). שומע אני יעשה אברים אברים וידביקם לה? תלמוד לומר לומר ממנה יהיו. מנין לרבות נרותיה? תלמוד לומר, "תיעשה". יכול שאני מרבה גביעים כפתורים ופרחים? תלמוד לומר, "אותה", (שם שם לט). ומה ראית לרבות נרותיה ולהוציא גביעים כפתורים ופרחים? אחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני את נרותיה שנעשים עמה ומוציא אני גביעיה כפתריה ופרחיה שאין נעשים עמה. מנין לרבות לקחיה ומחתתיה? תלמוד לומר, "תיעשה". יכול שאני מרבה את הצבתים ואת המלקטאות? תלמוד לומר, "אותה".

נמצאנו למדים שדעתו של בעל ברייתא דמלאכת המשכן היא שהגביעים הכפתורים והפרחים לא היו מאותו עשת זהב, ועל כן יכלו להיעשות מתערובות המשנות את צבע הזהב.²¹

8. צוקים נפגשים

בברכות נד ע"א-ע"ב אנו קוראים:²²

ת"ר, הרואה מעברות הים ומעברות הירדן מעברות נחלי ארנון וכו', על כולן צריך שיתן הודאה ושבח לפני המקום וכו'... אלא מעברות נחלי ארנון מנלן? דכתיב, "על כן יאמר בספר מלחמות ה' את זהב בסופה" וגו' (במדבר כא, יד). תנא: "את זהב בסופה" – שני מצורעים היו דהו מהלכין בסוף מחנה ישראל.

²¹ עיין בדיונו של איש שלום, שם, עמ' 61-62. ע"ע בברייתא דמלאכת המשכן עם פירוש טעם ודעת,³ בני ברק תשכ"א, עמ' נב-נד. והשווה הסוגיה במנחות פח ע"ב, וספרי ריש בעלותך, ששם דרשו בצורה אחרת. ואולם בספרי זוטא, ריש בהעלותך, נראה שסבר כברייתא דידן. ראה "דעת", עמ' נד, ודברי הגר"ש ליברמן בספרי זוטא, ניוארק תשכ"ח, עמ' 85-86.

²² מה שבסוגריים הוא פירושו של רש"י.

כי הוּו קא חלפי ישראל אתו אמוראי עבדי להון נקירותא (מערות מעברות נחלי ארנון עמק עמוק בין ב' הרים גבוהים והיו ישראל צריכין לעבור באותו עמק עשו אמוריים מערות בצדי ההרים) וטשו בהון (ונחבאו שם). אמרי: כי חלפי ישראל הכא נקטלינו, ולא הוּו ידעי דארון הוּו מסגי (עובר) קמייהו דישראל והוּו ממיך להו טורי מקמייהו (משפיל הרים ומתפשטין זה לצד זה עד שהעמק שוה). כיון דאתא ארון אדבקו טורי בהדי הדדי וקטלינו ונחת דמייהו לנחלי ארנון. כי אתו "את והב" חזו דמא דקא נפיק מביני טורי (כשחזרו ההרים למקומן) אתו ואמרי להו לישראל ואמרו שירה. היינו דכתיב "ואשד (ושפך) הנחלים אשר נטה לשבת ער ונשען לגבול מואב" (במדבר שם, טו) (ההר שבעבר העמק נטה ונתפשט לצד חברו ההר אשר לצד עבר מואב ושם ארץ מואב ער).

ובמקבילה מורחבת במדבר רבה יט כ"ה:

"על כן יאמר בספר מלחמות ה' את והב" (במדבר שם יד), שעשה להם הקב"ה אותות ונסים בנחלי ארנון כנסים שעשה להם בים סוף. ומה הם נסים של נחלי ארנון? אדם עומד על הר זה ומדבר עם חברו בהר הזה והוא רחוק ממנו ז' מילין, והדרך יורד לתוך הנחל ועולה, ודרכן של ישראל לעבור בתוך הנחל. נתכנסו כל האומות לשם, אוכלוסין שאין להם סוף. ישבו מקצתן בתוך הנחל והנחל מלמעלן עשוי מערות, וכנגד המערות הר שכנגדו עשוי סלעים סלעים כגון שדים שנאמר (שם טו), "ואשד הנחלים". נתכנסו האוכלוסין לתוך המערות ואמרו: כשירדו ישראל לתוך הנחל אלו עומדין לפניהם שבתוך הנחל ואלו למעלה מן המערות ונהרוג את כולם. כיון שהגיעו ישראל לאותו מקום לא הצריכן לירד למטה מן הנחל, אלא רמזו להרים ונתכנסו שדים של הר זה לתוך מערות ומתו כולם, והקיפו ההרים ראשיהם זה לזה ונעשו דרך כבושה ולא נודע אי זה הר נסמך לחבירו. ואותו נחל מפסיק בין תחומי ארץ ישראל לתחומי ארץ מואב שנאמר (שם יג), "כי ארנון גבול מואב בין מואב ובין האמורי". הר שבארץ מואב לא נזדעזע שבו המערות, וההר מארץ ישראל נזדעזע שבו הסלעים כמין שדים, ונסמך להר שכנגדו. ומפני מה נזדעזע? מפני שהוא מארץ ישראל. משל לשפחה שראתה בן אדוניה בא אצלה קפצה וקדמה אותו וקבלתו. נתכנסו הסלעים לתוך המערות ורצצו כל אותן גבורין, והבאר ירדה לתוך הנחל ומתגברת שם ואבדה כל האוכלוסין כדרך שאבד אותן הים. לכך הקיש את "והב בסופה" ל"נחלי ארנון". ועברו ישראל על אותן ההרים ולא ידעו כל נסים הללו. אמר הקב"ה: הריני מודיע לבני כמה אוכלוסין אבדתי מפניהם. ירדה הבאר לאותן המערות והוציאה גולגליות וזרועות ורגלים שאין להם חקר, וישראל חזרו לבקש את הבאר וראו אותה שהיא יוצאה מלאה מתוך הנחל ומוציאה איברים איברים. ומנין שהבאר הודיע בהן? שנאמר (שם טו) "ואשד הנחלים" (שם טז) "ומשם בארה". וכי משם היתה, והלא מתחלת מ' שנה היתה עמהם? אלא שירדה לפרסם את הנסים. והיו ישראל עומדים על הנחלים ואומרים לה "עלי באר ענו לה" (שם יז), ואמרו שירה עליהם.

המקבילות הנוספות צוינו בתורה שלמה לר' מ"מ כשר, פרשת חוקת, פרק מא, ירושלים תשמ"ט, עמ' רכב-רכד, הערות צב-צג.

המוטיב העיקרי הוא הצורך לעבור בנחל במקום צר בין שני צוקים גבוהים שאורבים בהם האויבים במערות שבצוקים, והצוקים הללו מאפשרים את המעבר, אלא שלאחר מכן הם זזים ונפגשים זה בזה ורוצצים ומועכים את האויבים שהסתתרו במערות.

מוטיב זה מזכיר לנו בהכרח את המובא אצל הסופר היווני אפולודורוס (Apollodorus, *Ἀπολλοδορὺς*), בן המאה הראשונה או השנייה לספירה, בספרו "הספרייה" (ביבליוטקי) א, ט, כב (מהדורתו ותרגומו של פרייזר, J.G. Frazer), קיימברידג', לונדון 1921, ה"א, עמ' 106-108. להלן התרגום לאנגלית:

Being rid of the Harpies, Phineus revealed to the Argonauts the course of their voyage, and advised them about the Clashing Rocks in the sea. These were huge cliffs, which, dashed together by the force of the winds, closed the sea passage. Thick was the mist that swept over them, and loud the crash, and it was impossible for even the birds to pass between them. So he told them to let fly a dove between the rocks, and, if they saw it pass safe through, to thread the narrows with an easy mind, but if they saw it perish, then not to force a passage. When they heard that, they put to sea, and on nearing the rocks let fly a dove from the prow, and as she flew the clash of the rocks nipped off the tip of her tail. So, waiting till the rocks had recoiled, with hard rowing and the help of Hera, they passed through, the extremity of the ship's ornamented poop being shorn away right round. Henceforth the Clashing Rocks stood still; for it was fated that, so soon as a ship had made the passage, they should come to rest completely.

ובהערה מלומדת על אתר כתב המהדיר:

The Clashing Rocks are the islands which the Greeks called Symplegades. Another name for them was the Wandering Rocks (Planctae) or the Blue Rocks (Cyaneae). See Herodotus, iv.85; Apollonius Rhodius, *Argon.* ii.317 sq.; Valerius Flaccus, *Argon.* iv. 561 sq.; Pliny, *Nat. Hist.* vi.32; Merry, on Homer, *Od.* Xii. 61; Appendix, "The Clashing Rocks." As to the passage of the Argo between them, see Apollonius Rhodius, *Argon.* ii. 317 sgg., 549-610; Orphica, *Argonautica*, 683-714; Valerius Flaccus, *Argon.* iv. 561-702; Hyginus, *Fab.* 19.

ובנספה בחלק ב, עמ' 355-358, הרחיב את הדיבור בעניין המוטיב הפולקלוריסטי הזה. ונביא כאן רק ראשית דבריו:

In folk-tales the water of life is sometimes said to be found between two huge cliffs, which dash together and separate again, barely allowing the hero or his messenger time to snatch the precious liquid before they close on each other once more. Thus in a Russian story "the hero is sent in search of 'a healing and vivifying water', preserved between two lofty mountains which cleave closely together, except during 'two or three minutes' of each day. He follows his instructions, rides to a certain spot, and there awaits the hour at which the mountains fly apart. 'Suddenly a terrible hurricane arose, a mighty thunder smote, and the two mountains were torn asunder. Prince Ivan spurred his heroic steed, flew like a dart between the mountains, dipped two flasks in the waters, and instantly turned back.' He himself escapes safe and sound, but the hind legs of his horse are caught between the closing cliffs and smashed to pieces. The magic waters, of course, soon remedy this temporary inconvenience.

וראה W.R.S. Ralston, *Russian Folk-tales*, London 1873, pp. 235 ff. וחזר לדון בעניין זה קוק (A.B. Cook) בספרו *Zeus: A Study in Ancient Religion*, כרך ג, חלק 2, קיימברידג' 1940, עמ' 975-978, ושם בין השאר הוא חולק על פרייזר, שזיהה את ה-Symplegades עם ה-Planctae של הומרוס, ומוכיח שהם שונים זה מזה לחלוטין. והפליג עוד במשמעות העמוקה של מוטיב זה קומרסוומי (Ananda Coomaraswamy) במאמרו המפליא בבקיאותו Symplegades, בספר *Coomaraswamy: I, Selected Papers: Traditional Art and Symbolism*, פרינסטון 1977, עמ' 521-544, אלא שדבריו חורגים מעבר לנושא שלנו, ולא באנו אלא להציע את נקודת הדמיון שבין המסורת ההלניסטית לזו של חז"ל. ונראה שלמוטיב זה מקור קדום ביותר, שהרי הוא מצוי בתרבויות שונות המרוחקות אלה מאלה, כפי שהראו החוקרים הנ"ל, ומסקנתם שלכולם מקור משותף. ועל כן נראה שמסורת כזאת הגיעה לחז"ל מתוך העולם ההלניסטי הרומי ושימשה יסוד לאגדה זו.

9. זקן השעורה וגילוח בעומר
בדרשותיו של ר' יהושע אבן שועיב, תלמיד הרשב"א ובן המאה הי"ד, בדרשה ליום ראשון של פסח,²³ קוראים:

²³ דפוס קראקא של"ג, מא ע"ר, מהדורת ר' זאב מצגר, ירושלים תשנ"ב, ה"א, עמ' רכ"א-רכ"ב.

העומר בא מן השעורים, כמו שקבלו רבותינו ז"ל (מנחות סב ע"ג), כן הכתוב שאמר, "ואם תקריב מנחת בכורים לה'" (ויקרא ב, יד). וקבלו כי בהבאת העומר הכתוב מדבר. ומלת "אם" אינו רשות אלא חובה... ואמרו (מנחות שם): כתיב הכא "אביב" (ויקרא שם, הכוונה: "אם תקריב מנחת בכורים לה' אביב קלוי באש... וכו'), וכתוב התם "כי השעורה אביב" (שמות ט, לא), והוא בקרבן הסוטה שהיא באה שעורים, והכל טעם אחד מלשון סערת ה' מן השערה.

ולכן נהגו לגדל שפם עד העצרת... ומה שנהגו רוב העם להגדיל שפם עד ל"ג לעומר לא מצינו בו ענין.

ומאז עסקתי בעניין זה לפני שנים רבות,²⁴ תמוה היה בעיניי מה הקשר בין השעורה ובין איסור הגילוח וגידול השפם. והנה עתה מצאתי בחיבורו הגדול של אל-בירוני על הכרונולוגיה, בתרגומו האנגלי של Sachau, בתיאור הוראותיו של ענן, מייסד הקראות:²⁵

He opposed a community of Rabbanites in many of their observances. He fixed the beginning of the month by the appearance of the new moon in a similar way as is prescribed in Islam, not caring on what day of the month the beginning of the month happened to fall. He gave up the system of computation of the Rabbanites, and made the intercalation of a month depend upon the observation of barley-seed in Irak and Syria between the first and the fourteenth of Nisan. If he found a first-fruit fit for friction and reaping, he left the year as a common year; if he did not find that, he intercalated the year. The mode of prognosticating the state of the corn was practically this, that one of his followers went out on the 23rd Shevat, to examine – in Syria and the countries of a similar climate – the state of the barley-seed. If he found that the *Safā*, i.e. the *prickles of the beard of the ear of corn*, had already come out, he counted from that day till Passover fifty days; if he found that it had not yet come out, he intercalated a month into the year. And some added the intercalary month to Shevat, so that there was a Shevat and an U-Shevat; whilst others added it to Adar, so that there was an Adar and a We-Adar. The

²⁴ ראה מה שדנתי בעניין זה במנהגי ישראל ח"א, ירושלים תשמ"ט, עמ' קד.

²⁵ E. Edward Sachau, *The Chronology of Ancient Nations. An English Version of the Athār-ul- bāqiya of Albīrūnī: Vestiges of the Past*, London 1879 עמ' 69. וראה בספרה של אדנג (Camilla Adang), *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible from Iban*, (Rabban to Ibn Hazm, Leiden–New York–Köln, 1996, שהביאה קטע זה.

Anānites mostly use Shevat, not Adar, while the Rabbanites use exclusively Adar. [My emphasis, D.S.]

הווי אומר ש"זקן" השעורה הוא סימן לקביעת חודש האביב הנזכר בדברים טז, א: "שמור את ח'דש האביב ועשית פסח לה' אל' קיך". דומה שבעקבות מסורת קראית זו, שטרם מצאתי מקורה המדויק,²⁶ עשה אבן שועיב מעין בניין אב בין אביב לאביב הקובע כי זקן או שפם האדם לא יגולח בתקופה זו.

10. יריקות לעין

בסידרא כד-כה, עמ' 478-475, כתבתי על שבע היריקות שירקה אישה לתוך עיניו של ר' מאיר, כמסופר בירושלמי, סוטה ג, ד. שם הערכנו כי כך היה "המקובל ברפואה הפופולארית... שהרוק יש בו כדי לרפא את מחלת העיניים", והבאתי חומר רב ומגוון מכמה תרבויות להוכיח הנחה זו.

עתה אבקש להוסיף את שמצאתי לאחרונה בספרו של צ'רלס ג' לילנד (Charles Godfrey Leland), *Etruscan Roman Remains in Popular Tradition*, (1892, עמ' 280-279, על פי מרשם של Marcellus, בן המאה הרביעית לסה"נ:

In one of the Italian charms "if your eyes pain you, you must take the saliva of a woman who has given birth only to boys, not girls. And she must have abstained from sexual union and stimulating food for three days. Then, if her saliva be bright and clear, anoint your eyes with it and they will be cured."

וראה עוד אצל ו' קרוק (W. Crooke), *The Popular Religion and Folk-Lore of Northern India*, (1896), עמ' 22; אדווין סידני הרטלנד (Edwin Sidney Hartland), *The Legend of Perseus: A Study of the Tradition in Story, Custom and Belief*, לונדון 1894, חלק ב', עמ' 276-258, ובעיקר עמ' 274.

²⁶ אמנם השווה בספר אשכול הכופר ליהודה הדסי, גוזלוו 1836, ס' קפט, עו ע"ב, וצינונו של אליהו בשייצי, בספרו אדרת אליהו 1966, פרק לה ולח; ובספר כתר תורה, אהרן האחרון בן אליהו ניקומודיאן, רמלה תשל"ב, לויקרא שם עמ' 14. וראה ב-*Karaite Anthology* של נמוי (Leon Nemoy), ניו הייבן ולונדון 1952, עמ' 224, שמביא מספרו של שמואל אל-מגריבי, עמ' 217, 224, על ה"חדש", שכתב (בתרגומו של נמוי):

Just as we are not permitted to eat bread, parched grain or green ears from the new barley crop before the offering of the so also it is forbidden to us to eat anything of the new wheat crop before the offering of the two loaves of bread, [my emphasis, D.S.].

ולא מצאתי בחלקים ששרדו מקונטרסים מספר המצוות לענן, שהוציא שכטר בספרו *Documents of the Jewish Sectaries* (קיימברידג' 1910), עמ' 11 (166), את דרך בדיקת בשלות השעורה בצורה זו, ואולי אחרים יפתרו את תעלומתיי.